

„REGIUM SOLIUM ORNAT ORDO PONTIFICUM.“ BISKUPI A REX CHRISTIANNISSIMUS V OBRAZE NAJSTARŠÍCH UHORSKÝCH PÍ SOMNÝCH PRAMEŇOV

Miroslav LYSÝ

Univerzita Komenského v Bratislave
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
Šafárikovo námestie č. 6
P. O. BOX 313, 810 00 Bratislava
miroslav.lysy@flaw.uniba.sk

LYSÝ, Miroslav. „Regium solium ornat ordo pontificum.“ Bishops and the *rex christianissimus* as Depicted in the Oldest Hungarian Sources. In *Studia Historica Nitriensia*, 2020, vol. 24, no. 1, pp. 53-63, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2020.24.1.53-63.

There is a two generation gap between the creation of higher church administration in Hungary during the reign of Stephan I (997 - 1038) and the rise of the sources describing relation between the king and bishops. The only exception is the *Libellus de institutione morum*, perhaps the most authentic source of this period, preserved however from very late codes. Depiction of mutual relations of the monarch and bishops was created by church authorities in context of canonisation process at the end of the 11th century, following their own interests and goals. The king had been therefore depicted as propagator of the Christian faith with the purpose to replace idolatry and paganism; as supporter of the church in the meaning of institutional and material support; as propagator of the law, meant by the authors of texts as a Canonical law. Lines of the church and faith had been over-crossed in relations between the monarch and bishops, while referring ordinary execution of power. Bishops are depicted as those who are inevitable for execution of profane matters, because "without them there are no installed and ruling kings". This article is therefore an attempt to make a description of this picture, based on narration coming from 11th and the beginning of the 12th centuries and also an attempt to interpret them as sources describing constitution of Arpáadian power structures.

Kľúčové slová: arpádovské legendy; *Libellus de institutione morum*; cirkevná správa; Štefan I.;

Keywords: Arpáadian Legends; *Libellus de institutione morum*; Church Administration; Stephan I;

Maďarský parlament v roku 2011 vydal svoj základný zákon, v ktorého úvodnej časti môže čitateľ nájsť nasledujúci úryvok: „Sme hrdí na to, že náš kráľ Štefan vybudoval pred tisíc rokmi na pevných základoch uhorský/maďarský štát a našu vlasť urobil súčasťou kresťanskej Európy.“¹ Svätoštefanské obdobie, teda približne prvá tretina 11. storočia, sa už dlhodobo teší predstave zakladateľského

¹ Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás. Dostupné na internete: <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>. „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk

obdobia, obdobia vytvorenia uhorského štátu, ku ktorému sa z celkom logických dôvodov hlási aj súčasné Maďarsko. Názor o svätoštefanskom období ako o rozhodujúcej etape budovania štátu je charakteristický aj pre slovenskú či maďarskú literatúru. Za charakteristické znaky „budovania štátu“ sa pokladal vznik nezávislého kráľovstva, koncentrácia moci a vybudovanie komitátnej a cirkevnej správy na prelome 10. a 11. storočia.²

Obraz Štefana ako zakladateľa štátu sa nám však nezachoval hneď po jeho smrti, ba dokonca ho nenachádzame ani v arpádovských legendách z prelomu 11. a 12. storočia.³ Keďže legendy nie sú ani tak oslavou uhorskej štátnosti, ako skôr hagiografiou Štefana I. a opisom jeho zásluh pri šírení viery a podpore cirkvi, je potrebné „štátotvorný“ charakter svätoštefanských legend formulovať opatrnejšie. Navyše nie je bez zaujímavosti, že autor tzv. Anonymovej kroniky zo začiatku 13. storočia pri svojom pozoruhodnom popise príchodu Maďarov do Karpatskej kotliny vložil do textu svojich Gest aj pasáž o budovaní politickej organizácie krajiny (*constitutio regni*), pričom táto činnosť je pripísaná Zultuovi a Takšoňovi⁴ – nie Štefanovi.

Tento príklad ukazuje, že by sme v prameňoch z 11. storočia nemali hľadať to, čo v nich nie je. Ak je aj pravda, že sa za Štefana budovala cirkevná i svetská organizácia, že bol Štefan I. korunovaný kráľovskou korunou, že došlo k zjednoteniu krajiny a Uhorsko sa stalo rešpektovanou krajinou latinskej Európy, tak tieto atribúty síce dokážeme viac alebo menej úspešne rekonštruovať na základe písomných prameňov, avšak autori týchto prameňov z nich nesyntetizovali celkový obraz Štefana I. ako zakladateľa štátu. Odhliadnuc od toho, že sa to vymykalo dobovému jazyku, pramene to – ako sme videli v prípade Anonymovej kroniky – nedokázali vyjadriť ani iným (dobovo konformným) spôsobom.

Skutočnosť je taká, že obdobie prvej tretiny 11. storočia sa do obrazu uhorských dejín spočiatku nezapísalo ako obdobie štátnobudovateľské, ale skôr

ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.“

² Autoritatívny pohľad na tému podal najmä svojím rozborom GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest: Gondolat, 1977, s. 137-232. Porovnaj tiež kapitolu od Györgya Györffyho „Államszervezés“ v syntetickom spracovaní maďarských dejín Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. SZÉKELY, György (ed.). Budapest: Akadémiai kiadó, 1984, s. 717-834.

³ Takýto zjavne narýchlo sformulovaný názor môžeme nájsť v publikácii HOMZA, Martin et al. Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy (= Libri historiae Slovaciae, Monographiae XI). Bratislava: Lúč, 2013, s. 25.

Všimnime si, že svätoštefanská etapa ako obdobie budovania štátu nebola takto formulovaná nielen v stredoveku. Utvárala sa postupne v modernej historiografii. Ešte napríklad u Jonáša Záborského môžeme čítať, ako Maďari prijali od Slovanov „državné sriadenie“, pričom z kontextu vyplýva, že písal o predštefanskom období, keďže až za Štefanovho otca Geju mali prijať kresťanstvo a spoločenský poriadok podľa „nemeckého sveta“. ZÁBORSKÝ, Jonáš. Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových. Bratislava: Slovart, 2012, s. 148.

⁴ P. magistri, qui Anonymus dicuntur, Gesta Hungarorum, c. 57. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Volumen I. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 113-117.

christianizačné.⁵ V prameňoch tak mohli byť nanajvýš pochybnosti o tom, kto sa najviac o konverziu Maďarov zaslúžil. Tak sa autori niektorých ríšskych naračných prameňov rozhodli udeliť iniciatívu v christianizácii Štefanovej manželke Gizele, ktorá mala priviesť Štefana a Uhrov (Maďarov) ku krstu svojím naliehaním.⁶ Privedenie národa ku krstu bolo vecou prestíže, a preto sa nemusíme veľmi čudovať, že Štefan a jeho Uhri sú vykreslení skôr pasívne – ako prijímatelia novej viery.

Bez ohľadu na tieto správy je však potrebné zdôrazniť, že celkový obraz zahraničných prameňov o Štefanovi I. je veľmi skúpy. Môžeme to prisúdiť dvojakej zhode okolností. Na rozdiel od 40. a 50. rokov 11. storočia v ríši chýbal autor, ktorý by sa pustil do diela a zaznamenal by k uhorským dejinám niečo viac. Záznamy, ktoré poznáme z rukopisov Altaišských alebo Hildesheimských letopisov či od reichenauskeho kronikára Herimanna, ožívajú pri hungarikáliách až od výpravy Konráda II. proti Uhorsku v roku 1030. Výnimku tak azda predstavuje Kronika Thietmara z Merseburgu. Avšak jeho zápisy sa končia po uzavretí Budyšínskeho mieru (1018), pričom z hľadiska východnej politiky celkom logicky venoval vo svojom diele pozornosť najmä konfliktu medzi ríšou a Boleslavom Chrabrým. Uhorsko v týchto konfliktoch vystupovalo okrajovo, čo vysvetľuje aj nízky záujem ríšskych prameňov. Vec sa trochu zmenila v roku 1030, keď Štefanovo územie napadol cisár Konrád II. Túto udalosť si osobitne všimli už vyššie spomínané diela (tie, pravda, vychádzali zo spoločnej nezachovanej predlohy⁷) a navyše aj Konrádov životopisec Wipo, ktorý však v tomto konflikte zastával na stránkach svojho diela voči Štefanovi I. veľmi umiernené stanovisko.⁸ Konfliktov medzi ríšou a Uhorskom bolo za vlády Štefana I. (997 – 1038) veľmi málo, ríša takisto nezasahovala do uhorských vnútorných pomerov. To napokon

⁵ BERENDOVÁ, Nora – LASZLOVSZKY, József – SZAKÁCS, Béla Zsolt. Království uherské. In BERENDOVÁ, Nora (ed.). Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století. Praha: Argo, 2013, s. 325.

⁶ Magistri Adam Bremensis: Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum II 43, Schol. 32 (33). SCHMEIDLER, Bernhard (ed.). Hannover; Leipzig: Hahniani, 1917, s. 104. Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon ab orbe condito usque ad a. 1241. In GOMBOS, Albinus Franciscus (ed.). Catalogus fontium historiae Hungaricae, Tomus I (A – C). Budapestini: Szent István Akadémia, 1937, s. 26. „Gens Ungarorum hactenus ydolatrie dedita, hoc tempore ad fidem Christi convertitur per Gislam sororem imperatoris, que nupta Ungarorum regi ad hoc sua instantia regem adduxit, ut se et totam Ungarorum gentem baptizari expeleret. Qui in baptismo Stephanus est vocatus, cuius merita per Ungariam multa miraculorum gloria commendat. Tamen dicunt Ungari, quod sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit, et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigoni in honorem sancti Adalberti instituit.“

⁷ MEYER, Otto. Bayern. In WATTENBACH, Wilhelm – SCHMALE, Franz-Josef – HOLTZMANN, Robert. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier II, Das Zeitalter des Ottonischen Staates (900 – 1050). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967, s. 547.

⁸ Vidieť to z formulácií týkajúcich sa príčin konfliktu medzi Štefanom a Bavormi. Gesta Chuonradi II. imperatoris, c. 26. In BRESSLAU, Harry (ed.). Wiponis Opera. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi. Hannoverae; Lipsiae: Hahniani, 1915, s. 44. „Eodem tempore multae dissensiones inter gentem Pannonicam et Baioarios, culpa tamen Baioariorum, factae sunt, ita ut Stephanus rex Ungarorum multas incursiones et praedas in regno Noricorum, id est Baioariorum, faceret.“

bývali najčastejšie správy ríšskych kroník a letopisov o cudzích krajinách – a práve z tohto dôvodu sa nám hungarikálie zachovali vo veľmi obmedzenom rozsahu. Aj preto nám zahraničné pramene k svätoštefanskému obdobiu veľa nepovedia.

Už aj preto je užitočné pozrieť sa najmä na pramene uhorského pôvodu. Tých síce tiež nie je až tak veľa, ale predsa poskytujú materiál k našej téme v omnoho pestrejšej podobe. Našu pozornosť musí preto priťahovať najmä spis *Libellus de institutione morum* (Ponaučenia), svojím spôsobom veľmi normatívny a pozoruhodný, ktorý svojím jazykom predbehol v Uhorsku dobu. Vzťahu medzi kráľom a biskupom je venovaná 3. hlava dielka s názvom O preukazovaní úcty biskupom (*De impendendo honore pontificatum*). Ide o špeciálnu a vo vzťahu k biskupom veľmi podrobnú pasáž, ktorá poukazuje na osobitosť vzťahu svetskej a cirkevnej moci, vzťahu biskupov a kráľa. V tejto súvislosti si, samozrejme, môžeme klásť otázku, nakoľko sa k nám prihovára autor prameňa (ktorým akiste nebol kráľ Štefan) z hľadiska jeho prípadných osobných skúseností so vzťahmi s panovníkom a do akej miery ide o schematickosť textu a na stredoveké pomery časté kompilovanie viacerých textov.

Čiastočnú odpoveď na túto otázku nám môže dať čo i len letný pohľad na české⁹ i slovenské¹⁰ vydania Ponaučení, kde nájdeme odkazy na hojné citáty z Biblie. Nie je veľa dôvodov čudovať sa, že autor Ponaučení sa rozhodol citovať z biblickej Knihy Sirachovcovej, ktorej celkový ráz, charakteristický súborom rád a usmernení, je veľmi blízky jeho vlastnému dielu. Práve odtiaľ (Sir 17, 10) autor Ponaučení odkazuje na večnú zmluvu (*testamentum sempiternum*) uzavretú medzi Bohom a Božím ľudom. Na ňu napokon poukazuje aj kniha Genezis (Gn 9, 16 a Gn 17, 7 a 19). Táto slovná zhoda je však v Ponaučeníach prispôbená, keďže sa už nevzťahuje na ľud, ale na biskupov, ktorí sú chápaní ako ich strážcovia.¹¹ Azda nebudeme ďaleko od pravdy, ak budeme konštatovať, že zaradenie biskupov medzi strážcov ľudu nie je nepodobné konceptu Izidora zo Sevilly, ktorého ľud (*populus*) tvoria dve zložky, a to občania (*cives*) a predáci obce (*seniores civitatis*), bez ktorých by neexistoval ľud, ale len plebs.¹² Biskupi v Ponaučeníach sú preto síce v intenciách stredovekej filozofie súčasťou ľudu, avšak tou dôležitejšou, významnejšou, tou, ktorá ľud chráni. Biskupi tak majú byť bližšie k vládcom a ku kráľovi, nemajú byť len prostými poddanými panovníka. Sú súčasťou „vlády“ a v tomto ohľade majú byť skôr partnermi panovníka, čím sú od ľudí

⁹ Knížka mravných ponaučení. In PRAŽÁK, Richard (ed.). Legendy a kroniky koruny uherské. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 46-47.

¹⁰ Kniha mravných ponaučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi. In MARSINA, Richard (ed.). Legendy stredovekého Slovenska. Budmerice: Rak, 1997, s. 28.

¹¹ *Libellus de institutione morum* III. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen II.* Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 622-623. „Illos enim deus divini generis constituit custodes fecitque speculatores animarum ac totius ecclesiastice dignitatis atque divini sacramenti compositores et datores.“

¹² ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae* IX, 4, 5-6. ZACHOVÁ, Irena – ŠEDINOVÁ, Hana (eds.). Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 64-65. „Populus est humanae multitudinis iuris consensu et concordia communione sociatus. Populus autem eo distat a plebibus, quod populus universi cives sunt, connumeratis senioribus civitatis. [Plebs autem reliquum vulgus sine senioribus civitatis.] Populus ergo tota civitas est; vulgus vero plebs est.“

oddelení (*eosque segregavit ab hominibus*). Toto oddelenie od ľudí bolo vnímané ako dôsledok apoštolského stavu a kázania evanjelia.¹³

Zvláštne postavenie biskupa podčiarkuje aj istá forma nedotknuteľnosti, zvýraznená autorom Ponaučení. Odvolávajúc sa na biblické „Nedotýkajte sa mojich pomazaných, neublížujte mojim prorokom!“ (Ž 104, 15), rieši autor Ponaučení mimoriadne praktickú otázku súdnej exempcie, resp. známeho *privilegii fori*. Kladie veľmi veľký dôraz na to, aby „pomazaní Boží“ neboli „tupení ľživými obvineniami“; takýto tupiteľ mal byť panovníkom pokarhaný najprv medzi štyrmi očami, a ak to nepomôže, má to byť oznámené cirkvi.¹⁴ Predmetné ustanovenie jasne a v praktickej rovine rozvíja oddelenosť od ľudí, ako sme videli v texte vyššie. Ak uvážime, že partikularizmus v súdnictve sa začal systematicky rozvíjať až od 13. storočia, vyčlenenie klerikov v oblasti súdnictva bolo takpovediac prvým krokom k právnej segregácii, takej typickej pre obdobie od neskorého stredoveku až po 19. storočie.

Táto norma bola na našom území prítomná už v 9. storočí a nájdeme ju napríklad v Metodovom preklade Nomokánonu.¹⁵ Samotná existencia tejto normy je, pravdaže, dokázaná vďaka zachovaniu slovanského prekladu Nomokánonu; druhou vecou je potom problém účinnosti týchto noriem v praxi. O tom môžeme iba špekulovať, hoci sa prikláňame k názoru, že ich praktická vynútiteľnosť nemohla byť vysoká.¹⁶ Tieto pochybnosti je nutné aplikovať zrejme aj na včasné arpádovské obdobie.

V každom prípade v slovanskom preklade zbierky byzantského kánonického práva Nomokánonu sa v titule XVI môžeme dočítať, že biskupa majú žalovať spoľahliví a veriaci ľudia (teda kresťania) – a len na základe toho je možné biskupa predvolať. Aj to môžu urobiť len dvaja iní biskupi. Vylučovalo sa – proti biskupovi – svedectvo heretika, ale aj veriaceho (kresťana), ak bol iba jeden. Žaloby na biskupa sa majú najskôr dôsledne prešetriť.¹⁷ Normy Nomokánonu priamo odkazovali na závery koncilov, v našom prípade sa v titule XVI odkazuje na kánony Chalcedónskeho a Antiochijského koncilu. Vo všeobecnej rovine na tieto kánony odkazovali aj Ponaučenia (*divinum atque canonum institutum*). Nezostalo rovnako bez povšimnutia, že *privilegium fori* pre klerikov nájdeme i v Zákonoch svätého Štefana kráľa.¹⁸ Hoci v porovnaní s Nomokánonom a jeho titulom XVI

¹³ Rm 1, 1. „Paulus, servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei.“

¹⁴ Libellus de institutione morum III, s. 623. „Ille enim tangit christos dei, qui contra divinum atque canonum institutum sacri ordinis viros falsis criminationibus fedat, atque in publicum prothrahit. Quod to omnino fili mi agere prohibeo, si vis beatus vivere et tuum regnum honestare, quia in his rebus imprimis offenditur deus. Si accidente casu culpa reprehensione digna super aliquem horum, de quibus sermo est, ceciderit, quod absit, corripe eum ter, quater inter te et ipsum solum iuxta preceptum ewangelii. Si tunc renuerit audire monita, adhibenda sunt sibi publica secundum hec: Si te non audierit, dic ecclesie. Nam si tu ordinem servabis gloriosam tuam penitas exaltabis coronam.“

¹⁵ K historickým okolnostiam vytvorenia Nomokánonu porovnaj JÁGER, Róbert. Časové vymedzenie vzniku veľkomoravského Nomokánona. In Konštantínove listy, 2008, roč. 11, č. 2, s. 67-77.

¹⁶ Por. napr. KIZLINK, Karel. Právo Velké Moravy. In Právnické štúdie, 1969, roč. 17, č. 3, s. 433-490.

¹⁷ Nomokánon, t. XVI. In BARTOŇKOVÁ, Dagmar et al. (eds.). Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, Textus iuridici, Supplementa. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, s. 284-285.

¹⁸ Sancti Stephani regis decretorum liber secundus, c 3. In Decretum generale incltyti regni Hungariae partiumque adnexarum, Tomus primus. Budae: Typis et sumptibus typographiae Reg.

je *privilegium fori* v Ponaučeníach a Zákonoch sv. Štefana zostručnené, ich formulácie sú vlastne v skratkovitej podobe vyjadrením vzniku tohto dôležitého cirkevného privilégia, ktorého pôvod siaha do Byzancie a ktoré sa do Uhorska (na rozdiel od mojmirovskej Moravy) dostalo inou cestou, z Franskej ríše.¹⁹

Obraz, ktorý o vzťahu medzi biskupmi a kráľom podávajú Ponaučenia, je obrazom partnerského vzťahu, v ktorom sú síce biskupi v niektorých ohľadoch odkázaní na kráľa, v istom zmysle je však panovník, naopak, závislý od biskupov. Lakonická vsuvka o tom, že „bez nich (t. j. biskupov) nie sú králi ustanovovaní ani nepanujú“²⁰, odkazuje na dve osobitné skutočnosti. Tou prvou je kráľovský korunovačný ceremoniál, počas ktorého je panovník pomazaný a korunovaný práve rukou biskupa. Druhá skutočnosť naráža na kráľovskú radu, ktorá však v čase Štefana I. mohla byť nanajvýš neformálnym združením osôb po boku kráľa.

Ak sa pozrieme na korunovačný akt, táto skutočnosť mala bezpochyby veľký význam pre odvodzovanie moci panovníka. Včasnostredovekí germánski *reges* si pôvodne odvodzovali moc zrejme najmä z posvätnosti svojho rodu, pričom pôvod od bohov dodával panovníkom postavenie poloboha. Nový vklad do nastoľovacích rituálov vnieslo kresťanstvo a cirkev, a tak sa prostredníctvom tradície karolovských krajín rozmohol nielen zvyk odovzdávania insígnií panovníkom, ale najmä ich pomazania. Ním sa obyčajný človek stal posvätným. Každý kresťanský kráľ bol tak vďaka pomazaniu novým Dávidom (1 Sam 16, 12 – 13).²¹

Uhorský korunovačný rituál poznáme, samozrejme, až z neskorších čias. Vieme však zo svätoštefanských legiend, že v Uhorsku boli najskôr zriadené biskupstvá a následne Štefan prijal kráľovskú korunu. K tomu mohlo dôjsť 1. januára roku 1001.²²

Prečo sa vlastne nechal Štefan korunovať za kráľa? Ak odhliadneme od otázky prestíže, ktorá sa akiste s kráľovskou korunou spájala, význam kráľovského titulu, koruny či pomazania a korunovačného rituálu bol zrejme aj v nastolení

Universitatis Hungaricae, 1844, s. 123. „... nemo enim clericum quemlibet in publico examinare praesumat, nisi in ecclesia.“ BÉKEFI, Remig. Szent István király intelmei. In Századok, 1901, roč. 35, s. 951. BÓNIS, György. Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte 1000 – 1848. Ein Sammelband von Nachdrucken. BALOGH, Elemér (ed.). Budapest: Gondolat kiadó, 2018, s. 23-24.

¹⁹ DUGGAN, Anne J. Clerical Exemption in Canon Law from Gratian to the Decretals. In Medieval Worlds, 2017, č. 6 (= Religious Exemption in Pre-Modern Eurasia, C. 300 – 1300 CE), s. 78-100. Analýzu *privilegii fori* z hľadiska uhorských súvislostí uskutočnil CSÓKA, Lajos J. A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI – XIV. Században. Budapest: Akadémiai kiadó, 1967, s. 24-25.

Treba v tejto súvislosti pripomenúť byzantské súvislosti pôvodu časti uhorského kresťanstva, ktoré však v súvislosti s expanziou Štefana I. ustúpili západným formám.

²⁰ Libellus de institutione morum III, s. 623. „Sine illis enim nec constituuntur reges, nec principantur.“

²¹ Jordanis Romana et Getica XIII 76. In MOMSEN, Theodorus (ed.). Monumenta Germaniae historica. Auctorum antiquissimorum. Tomi V. Pars prior. Berolini: Soc. ap. fontibus rer. germ. mediæ aevi, 1882, s. 76. BLOCH, Marc. Feudální společnost. Praha: Argo, 2010, s. 388.

²² Legenda maior sancti Stephani regis 8-9. In SRH II, s. 383-384. Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta 9. In SRH II, s. 412-413. GYÖRFFY, István király és műve, s. 148-149. STEINHÜBEL, Ján. Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava: Veda; Rak, 2016, s. 360.

nového politického poriadku v krajine. Kráľovská vláda sa viazala nielen na tituláciu, ale zrejme vplývala aj na nástupníctvo a vzťah k veľmožom.

Hoci nám podrobnosti ku kráľovskej korunovácii v Uhorsku chýbajú, Ponaučenia pomerne frekventovane a sémanticky bohato používajú výraz koruna (*corona*). Práve analýze tohto pojmu v Ponaučeniach a vo svätoštefanských legendách bude teraz venovaná pozornosť.

V Ponaučeniach sa s pojmom *corona* môžeme stretnúť celkovo desaťkrát. Autor tento pojem používal zjavne veľmi rád v rôznych štylistických obmenách. Týmto výrazom neoznačoval konkrétny fyzický predmet, ale prakticky vždy ide o prenesený význam slova. Tak je *corona* chápaná takmer ako synonymum kráľovskej hodnosti²³ a dôstojnosti, ktorej prestíž sa zvyšuje poriadkom²⁴ či zachovávaním práva²⁵. *Corona* má byť dôstojná²⁶, má byť rozmnožiteľom-Augustom²⁷; vrchol kráľovskej koruny je mierou cnosti²⁸, pričom neposlušnosť túto korunu zbavuje kvetov²⁹. Kráľovskej korune je vlastne venovaný aj záver Ponaučení, pričom sa zdôrazňuje, že celý obsah diela a dodržiavanie jednotlivých rád spoločne tvoria kráľovskú korunu – a bez dodržiavania týchto rád nie je možné vládnuť na zemi ani dosiahnuť kráľovstvo večné.³⁰

Autor Ponaučení nepísal iba agitačné dielo v prospech koexistencie svetskej a duchovnej moci na čele politického zriadenia vrcholnostredovekého uhorského *regnum*. Išlo o pokus o sumarizáciu mravného imperatívu cnostného vládca. Z riadkov tohto textu je zreteľná nielen široká vzdelanosť autora, ale aj jeho politické zámery, ktoré viedli k transformácii uhorského politického telesa z krajiny ovládanej tradičnými domácimi vládcami a tradičnými metódami na západoeurópsky model, v ktorom sa kráľovská moc posudzuje nie z pohľadu akceptácie ovládaných, ale skôr z hľadiska kresťanských cností a podpory cirkvi. V tomto

²³ Napr. hneď na začiatku Ponaučení, keď autor zdôrazňuje: „In primis principio, consilior sive consulo et suadeo fili carissime, si regalem cupis honestare coronam, ut fidem catholicam et apostolicam tali diligentia et custodia conserves, ut omnibus tibi a deo subiectis exemplum prebeas, cuntique ecclesiastici filii merito te verum christiane professionis nomen virum, sine qua, pro certo scias, christianus non diceris vel ecclesie filius. Qui enim falso cerdunt, vel fidem bonis non implent et ornant operibus, quia fides sine opere moritus, nec hic honeste regnant, nec eterno regno vel corona participantur.“ Libellus de institutione morum I, s. 621. Podobne aj v ďalšej kapitole Ponaučení (II, s. 622): „Hoc et tu facias, ut tua corona laudabilior et vita beatior ac prolixior habeatur.“

²⁴ Libellus de institutione morum III, s. 623. „Nam si tu ordinem servabis gloriosam tuam penitas exaltabis coronam.“

²⁵ Libellus de institutione morum V, s. 624. „Patientie et iudicii observatio quinta regalis corone est ornatio.“

²⁶ Libellus de institutione morum V, s. 624. „Quando quidem aliquid, quod tue convenit ad iudicandum dignitati, tibi venerit, cum patientia et misericordia sine iusiurando hoc iudica, ut tua corona laudabilis sit et decora.“

²⁷ Libellus de institutione morum VI, s. 625. „Quod ne fiat, tuum quottidie auge regnum, ut tua corona ab hominibus habeatur augusta.“

²⁸ Libellus de institutione morum X, s. 627. „Modus virtutum finit coronam regum, et in preceptis ponitur decimus.“

²⁹ Libellus de institutione morum VIII, s. 626. „Spiritus quidem inobedientie dispergit flores corone. Inobedientia enim totius est regni pestilentia.“

³⁰ Libellus de institutione morum X, s. 627. „Hec omnia superius libata regalem componunt coronam, sine quibus vallet nullus hic regnare, nec ad eternum pertingere regnum.“

zmysle bolo dielko podporou kráľa Štefana a jeho predpokladaných ambícií túto transformáciu uhorskej spoločnosti uskutočniť. Biskupský stav mal pritom svoje prirodzené miesto v tejto transformácii. Ak autor Ponaučení všetky svoje rady ukončil tým, že mali zabezpečiť kráľovi „korunu“, zreteľne sa obracal k širšiemu významu termínu koruna, ktorý sa nevzťahoval na korunu ako konkrétny fyzický predmet, ale znamenal abstraktný výraz pre vládu, kráľovskú moc, dôstojnosť a česť.

Bohatosť textu Ponaučení vyniká aj v porovnaní s ďalšími textami. Výraz *corona* nachádzame i vo Väčšej legende sv. Štefana kráľa, Hartvíkovej legende a v Legende sv. Gerharda. Tu sa stretávame predovšetkým s významom fyzického predmetu, ako napríklad keď biskup Gerhard odmietol položiť kráľovi na hlavu korunu³¹ alebo keď Štefan I. získal korunu z Ríma³². Abstraktnejšie bol výraz koruna použitý v súvislosti s tým, keď mal Štefan vyhlásiť svoju manželku Gizelu za jej spolunositeľku.³³

Aj tento kontrast nám potvrdzuje programovú rozmanitosť Ponaučení, ktoré neboli na rozdiel od ostatných nami porovnávaných prameňov hagiografickým spisom, ale vskutku normatívnym dielom. Aj preto sa Ponaučenia dostali do zoznamu uhorských zákonov, hoci nimi striktne vzaté nie sú. Je napokon charakteristické, že podľa Väčšej legendy svätého Štefana kráľa vydal panovník svoju knihu zákonov „s biskupmi a veľmožmi Uhorska“³⁴. Autor hagiografického diela tak zdôraznil skutočný či zamýšľaný podiel biskupov na kráľovej normotvorbe, ktorá v mnohých ohľadoch rozvíjala normy Ponaučení.

Ak sa ešte vrátíme k tomu, že králi bez biskupov „nepanujú“³⁵, autor Ponaučení tým akiste myslel účasť biskupov na rozhodovaní panovníkov. Autor tu opäť nie je v týchto tvrdeniach osamotený, pretože uvedený kontext potvrdzujú aj ďalšie pramene. Takto si rozhodovanie panovníka predstavovali tiež autori svätoštepanských legend. Tak podľa Väčšej svätoštepanskej legendy Štefan zorganizoval obranu krajiny v roku 1030 pri útoku Konráda II. „po porade s biskupmi a veľmožmi“³⁶. Autor Menšej legendy svätého Štefana kráľa zase hovorí o zhromaždení veľmožov (*primates*) a klerikov (*ordo sequens*), ktorí mali pred Štefanovým

³¹ Legenda s. Gerhardi episcopis 5. In SRH II, s. 476. „Die vero dominice resurrectionis, ut pater eiusdem loci regio capiti diadema impositurus adveniat, ab episcopis et principibus per honestissimos viros invitatur.“

³² Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta 9-10, s. 412-414. „Regio etiam dignaretur ipsum diademate roborare, ut eo fultus honore cepta per dei gratiam posset solidius stabilire. (...) Benedictionis ergo apostolice litteris cum corona et cruce simul allatis presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas adclamantibus, dilectus deo Stephanus rex unctione crismali perunctus, diademate regalis dignitatis feliciter coronatur.“

³³ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta 10, s. 414. „... sororem Romane dignitatis augusti, videlicet Henrici, qui ob mansuetudinem morum pius est appellatus, Gislam nomine sibi in matrimonio sociavit, quam unctione crismali perunctam, gestamine corone regni sociam esse constituit.“

³⁴ Legenda maior sancti Stephani regis 9, s. 384.

³⁵ Porovnaj pozn. č. 20.

³⁶ Legenda maior sancti Stephani regis 14, s. 389. „Contra quem rex consultum habens episcoporum et principum, ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit.“

otcom Gejzom schváliť jeho syna za jeho nástupcu.³⁷ V treťom roku vlády Petra Orseola (1041) sa zhromaždili veľmoži (*principes*), vojaci (*milites*) a biskupi (*episcopi*), aby „hľadali, či v krajine nenájdu niekoho z kráľovského rodu, ktorý by bol vhodný na správu krajiny a oslobodil ich od Petrovej tyranie“³⁸. Tak sa na základe tohto zhromaždenia zrodilo rozhodnutie o zvrhnutí panovníka. Biskupi tu už nepôsobia ako partneri kráľa Petra, ale ako jeho oponenti, ktorí sa spoločne s ostatnými uhorskými elitami rozhodli nájsť „vhodného“ nástupcu.

Biskupi sa stali v tomto prípade skutočne osobitnou skupinou obyvateľstva, ktorú uhorské kroniky vykreslili ako nenávidených pohanským ľuďom, ktorý ich (spolu s ostatnými klerikmi) chcel zabiť.³⁹ Biskupi sa tak stávajú skutočnou elitou krajiny, ktorá v očiach autorov písomných prameňov vnucuje nový kresťanský zákon. Nenachádzame žiaden dramatický rozdiel medzi Ponaučeniami a ostatnými naračnými písomnými prameňmi k 11. storočiu. Boli to koniec koncov biskupi, ktorí sa na uhorských cirkevných synodách podieľali na tvorbe christianizačných noriem, ktorých dodržiavanie následne svetská moc vynucovala pokutami, násilím či trestom oholenia hlavy.⁴⁰

Vzťah medzi Štefanom a jeho biskupmi bol daný predovšetkým silnou Štefanovou náklonnosťou ku kresťanskému náboženstvu. Nepanuje jednota v otázke, či biskupstvá v Uhorsku zakladal už Štefanov otec Gejza. Ak aj áno, počet biskupstiev sa rozširoval s expanziou Štefanovej moci v Uhorsku na úkor ostatných maďarských kniežat.⁴¹ Z materiálneho hľadiska sa prvý uhorský kráľ zapísal do dejín ako skutočný šíriteľ viery a v tomto zmysle zjavne spĺňal požiadavky, ktoré naň kládol autor Ponaučení.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0006/18 „*Imago episcopi – moc biskupa a jej prezentácia v stredoveku*“.

³⁷ *Legenda maior sancti Stephani regis* 5, s. 381. „... postquam primum gradum adolescentie transcendit, convocatis pater suos Ungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnaturum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exaegit.“

³⁸ *Chronici Hungarici compositio* saec. XIV, c. 72. In SRH I, s. 324-325. „Anno igitur regni Petri tertio principes Hungarorum et milites consilio episcoporum convenerunt adversus Petrum regem et sollicite querebant, si aliquem de regali progenie in regno tunc invenire possent, qui ad gubernandum regnum esset idoneus et eos a tyrannide Petri liberaret.“

³⁹ *Chronici Hungarici compositio* saec. XIV, c. 82 a 95, s. 337 a 359. K odporu voči kresťanským normám porovnaj BERENDOVÁ – LASZLOVSZKY – SZAKÁCS, *Kráľovstvá uhorské*, s. 325-326.

⁴⁰ V. Múcska však upozorňuje na to, že pokiaľ ide o zákony sv. Štefana, išlo o normy presadzujúce novú vieru v pozitívnej, nie negatívnej rovine. MÚCSKA, Vincent. Uhorsko na ceste ku kresťanskej monarchii. In WIHODA, Martin – REITINGER, Lukáš et al. (eds.). *Proměna středověčného Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*. Brno: Matice moravská, 2010, s. 114.

⁴¹ Štefanovi pripisuje tieto zásluhy u nás napr. ŠPIRKO, Jozef. *Cirkevné dejiny II. Turčiansky Sv. Martin: Neografia*, 1943, s. 236-237. MARSINA, Richard. *Vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku v staršom stredoveku (od najstarších čias do začiatku 12. storočia)*. In RÁBIK, Vladimír et al. (eds.). *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Krakov: Towarzystwo Słowaków w Polsce v spolupráci s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 21. MÚCSKA, Vincent. *O prvých uhorských biskupstvách*. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 12-14. STEINHÜBEL, Nitrianske kniežatstvo, s. 357-360.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Publikované pramene:

- Albericus monachus Trium Fontium: Chronicon ab orbe condito usque ad a. 1241. In Gombos, Albinus Franciscus (ed.). *Catalogus fontium historiae Hungaricae, Tomus I (A – C)*. Budapestini: Szent István Akadémia, 1937.
- Chronici Hungarici compositio saec. XIV. In Szentpétery, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I*. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- Gesta Chuonradi II. imperatoris. In Bresslau, Harry (ed.). *Wiponis Opera. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi*. Hannoverae. Lipsiae: Hahniani, 1915.
- Isidor ze Sevilly. *Etymologiae IX, 4, 5 – 6*. Eds. Zachová, Irena – Šedinová, Hana. Praha: OIKOYMENH, 1998.
- Jordanis Romana et Getica. In Momsen, Theodorus (ed.). *Monumenta Germaniae historica. Auctorum antiquissimorum. Tomi V. Pars prior*. Berolini: Soc. ap. fontibus rer. germ. medii aevi, 1882.
- Kniha mravných ponaučení svätého Štefana kráľa kráľovičovi Imrichovi. In Marsina, Richard (ed.). *Legendsy stredovekého Slovenska*. Budmerice: Rak, 1997.
- Knižka mravných ponaučení. In Pražák, Richard (ed.). *Legendsy a kroniky koruny uher-ské*. Praha: Vyšehrad, 1988.
- Legenda maior sancti Stephani regis. In Szentpétery, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen II*. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta. In Szentpétery, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen II*. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- Legenda s. Gerhardi episcopis. In Szentpétery, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen II*. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- Libellus de institutione morum. In Szentpétery, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen II*. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- Magistri Adam Bremensis: *Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum*. Ed. Schmeidler, Bernhard. Hannover; Leipzig: Hahniani, 1917.
- Nomokánon. In Bartoňková, Dagmar et al. (eds.). *Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, Textus iuridici, Supplementa*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971.
- P. magistri, qui Anonymus dicuntur, *Gesta Hungarorum*. In Szentpétery, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I*. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- Sancti Stephani regis decretorum liber secundus. In *Decretum generale incltyti regni Hungariae partiumque adnexarum, Tomus primus*. Budae: Typis et sumptibus typographiae Reg. Universitatis Hungaricae, 1844.

Monografie a zborníky ako celok:

- BÓNIS, György. *Beiträge zur ungarischen Rechtsgeschichte 1000 – 1848. Ein Sammelband von Nachdrucken*. Balogh, Elemér (ed.). Budapest: Gondolat kiadó, 2018.
- BLOCH, Marc. *Feudální společnost*. Praha: Argo, 2010.

- CSÓKA, Lajos J. A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI – XIV. Században. Budapest: Akadémiai kiadó, 1967.
- GYÖRFFY, György. István király és műve. Budapest: Gondolat, 1977.
- HOMZA, Martin et al. Svätopluk v európskom písomníctve. Štúdie z dejín svätoplukovskej legendy (= Libri historiae Slovaciae, Monographiae XI). Bratislava: Lúč, 2013.
- Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. SZÉKELY, György (ed.). Budapest: Akadémiai kiadó, 1984.
- MEYER, Otto. Bayern. In Wattenbach, Wilhelm – SCHMALE, Franz-Josef – Holtzmann, Robert. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier II, Das Zeitalter des Ottonischen Staates (900 – 1050). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967.
- STEINHÜBEL, Ján. Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Bratislava: Veda; Rak, 2016.
- ŠPIRKO, Jozef. Cirkevné dejiny II. Turčiansky Sv. Martin: Neografia, 1943.
- ZÁBORSKÝ, Jonáš. Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových. Bratislava: Slovart, 2012.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BÉKEFI, Remig. Szent István király intelmei. In Századok, 1901, roč. 35, s. 951.
- BERENDOVÁ, Nora – LASZLOVSZKY, József – SZAKÁCS, Béla Zsolt. Kráľovstvá uherské. In BERENDOVÁ, Nora (ed.). Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století. Praha: Argo, 2013, s. 314-362.
- DUGGAN, Anne J. Clerical Exemption in Canon Law from Gratian to the Decretals. In Medieval Worlds, 2017, č. 6 (= Religious Exemption in Pre-Modern Eurasia, C. 300 – 1300 CE), s. 78-100.
- JÁGER, Róbert. Časové vymedzenie vzniku veľkomoravského Nomokánona. In Konštantínove listy, 2008, roč. 11, č. 2, s. 67-77.
- KIZLINK, Karel. Právo Veľkej Moravy. In Právnické štúdie, 1969, roč. 17, č. 3, s. 433-490.
- MARSINA, Richard. Vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku v staršom stredoveku (od najstarších čias do začiatku 12. storočia). In RÁBIK, Vladimír et al. (eds.). Vývoj cirkevnej správy na Slovensku. Krakov: Towarzystwo Słowaków w Polsce w współpracy s Filozofickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 15-28.
- MÚCSKA, Vincent. O prvých uhorských biskupstvách. In Historický časopis, 2003, roč. 51, č. 1, s. 3-21.
- MÚCSKA, Vincent. Uhorsko na ceste ku kresťanskej monarchii. In WIHODA, Martin – REITINGER, Lukáš et al. (eds.). Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely. Brno: Matice moravská, 2010, s. 97-116.

Počet slov: 5037

Počet znakov vrátane medzier: 37 484